UDK 262.3 (497.5 Senj) "18"
262.14 (497.5 Senj) " 18"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15. veljače 2009.
Prihvaćeno za tisak: 15. travnja 2009.

Ad maiorem Dei gloriam ... I. dio

Vjerske knjige među svećenicima Senjsko-modruške biskupije polovicom 18. stoljeća

Maja Matasović
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
Zagreb
Republika Hrvatska
e-mail: maiar_selene@yahoo.co.uk

Rad obrađuje pitanja suvremenosti i internacionalnosti knjiga koje je svojim župnicima preporučivao senjsko-modruški biskup Juraj Vuk Čolić za podizanje razine njihova obrazovanja. Usprkos siromaštvu i nepristupačnosti župa ti podatci pokazuju zanimljivo visok stupanj naobrazbe i brige za duhovno uzdizanje svećenika da bi oni bili sposobniji za katehezu naroda. Ta je pojava u skladu s promjenama koje su se odvijale po čitavoj Europi kao posljedica zahtjeva Tridentskoga koncila za obrazovanjem i svećenika i naroda radi utvrđivanja vjere, iskorjenjivanja praznovjerja itd.

Ključne riječi: Senjska biskupija, Katolička crkva, obrazovanje svećenika, vjerske knjige

Uvod[1]

U dosad većinom neobjavljenim kanonskim vizitacijama senjskoga i modruškoga biskupa Jurja Vuka Čolića (1746.-1764.) dosta se pažnje pridaje obrazovanju puka, ali i samog svećenstva, u religijskim pitanjima. Općenito govoreći, upravo su svećenici bili najbolji posrednici između Boga i naroda. Svoje iskustvo rada s narodom svećenici mogu pretočiti u knjige, a s druge strane, stvarajući knjige za obrazovanje naroda svećenici svome puku približavaju Boga i Njegove odredbe na način ljudima blizak. Budući da su kanonske vizitacije zapisi za svećenike i o

[1] Ovaj rad posvećujem svim isusovcima župe Bezgrešnog srca Marijina na Jordanovcu, jer su oni zaslužni za moje religijsko obrazovanje. Sva je manjkavost tog obrazovanja, naravno, isključivo moja greška.

svećenicima, iz njih se može iščitati dosta podataka o tom međudjelovanju "duhovnog" (svećeničkog) i "svjetovnog" (narodnog, laičkog) dijela Crkve. Međutim, da bi netko mogao poučavati, i sam mora biti poučen. Biskup je Čolić očito, u skladu s očekivanjima Tridentskoga koncila[2], od svojih "pastira", kako ih sam naziva, očekivao da budu pravi prosvijećeni poučavatelji svojega stada, koliko god siromašne i teško pristupačne bile njihove župe. Stoga se u Čolićevim odredbama može naći i dosta naloga za obrazovanje svećenika. Biskup je u više navrata pohodio svoju biskupiju zanimajući se za stanje crkava, materijalnu i duhovnu opskrbu svećenika pa i za stanje u narodu. Briga za duhovni rast svećenika vidljiva je, kako iz odredbi biskupa Čolića, tako i iz izvješća koja su župnici podnosili njemu (ili ih slali u doba kad biskup nije osobno vizitirao). Građu za ovaj rad čine realne vizitacije: odredbe (većinom iz godine 1751./52.) za pojedine župe i župnike po biskupiji, u kojima se nalaze preporuke o tome kakvo se stanje očekuje; te personalne vizitacije: ispitivanja svećenika (u ovom slučaju senjskih, bakarskih, ogulinskih i belgradskih) koja daju podatke o tome kakvo je stanje doista bilo. Rabljeni su dokumenti iz Biskupskog arhiva u Senju (dalje: BAS, *Kanonske vizitacije Senjske i Modruške ili Krbavske biskupije*, kut. I., fasc. 46., 49., 50. i 53.) te još dva dokumenta, iz Biskupskog (BAS, kut. I., fasc. 47.) i iz Kaptolskog arhiva u Senju (dalje: KAS, *Kanonske vizitacije Senjske i Modruške ili Krbavske biskupije*, kut. II., fasc. 39.)[3]. Rad se usredotočuje na podatke vezane uz knjige koje se preporučuju župnicima, na njihovu suvremenost i internacionalnost. Već i naslov ovog rada (geslo isusovačkog reda) govori da su upravo isusovci u 18. stoljeću igrali veliku ulogu u obrazovanju[4] pa će se posebna pozornost usmjeriti na njihovu zastupljenost u tim podatcima.

1. Obrazovanje svećenika

Nije učenik nad učiteljem. (Lk 6, 40)

Da bi se narod mogao poučiti u vjeri, potrebno je najprije poučiti svećenike.[5] Važno je naglasiti da su svećenici na studij bili upućivani ili u domovinu Hrvatsku

---

[2] Jedna od odluka Tridentskoga koncila iz 1563. g. nalaže da svaka biskupija treba imati vlastito sjemenište za obrazovanje svog svećenstva, pod kontrolom biskupa (v. Robert BIRELEY, *The Refashioning of Catholicism, 1450-1700*, Washington D.C., 1999., 139.).

[3] Ta je dva dokumenta objavio Šime DEMO (prir.) u: *Kanonske vizitacije Senjske i Modruške (Krbavske) biskupije – Personalne vizitacije župe Senj (18. stoljeće)*, Zagreb, 2007. Radi lakšeg snalaženja, sažetosti i usustavljenosti s oznakama dokumenata u Deminoj knjizi, držat ću se nadalje oznaka BAS I 46, KAS II 39, itd. Odredbe su citirane prema mjestu, broju odredbe unutar vizitacije pojedinog mjesta, oznake dokumenta u arhivu te stranici. Paginacija prati paginaciju upisanu na listove dokumenata. U slučaju personalnih vizitacija navodi se osoba koja govori, mjesto kojem pripada, oznaka dokumenta u arhivu i stranica. Odredbe su pisane latinskim, ovdje su prevedene.

[4] Isusovci su bili prvi red u povijesti Katoličke crkve kojima je formalno obrazovanje bila vodeća zadaća (R. BIRELEY, *o. c.*, 125.).

[5] O školama koje su oni prolazili pisao je među ostalima nedavno Šime Demo u svojim *Kanonskim vizitacijama* pa neću govoriti o toj temi.

(Zagreb i Rijeka) ili u strane zemlje (u matičnoj državi u Beč, Peštu, Graz i Szombathely; u Italiji u Loreto, Bolonju, Fermo i Rim). Postoji i skupina svećenika koji se nazivaju "glagoljaši", što označava one koji su dobili samo osnovnu filozofsko-teološku naobrazbu i najčešće se ne služe latinskim jezikom. Glagoljaški se kler u Senjsko-modruškoj biskupiji obrazovao tako da su se župnici brinuli za svoje nasljednike koje su tijekom vjerske pouke učili čitati i pisati glagoljicu. Posebne su škole za glagoljaše otvorene od polovice 17. stoljeća, a prvo je glagoljaško sjemenište otvorio u Zadru zadarski nadbiskup Mate Karaman 1748. godine, iako ono nosi ime nadbiskupa Vicka Zmajevića, koji mu je postavio temelje. Drugo je glagoljaško sjemenište otvoreno dvije godine kasnije u Priku kod Omiša, a u Krku je postojalo glagoljaško sjemenište od 1715. do 1735. g.[6] Glagoljaša je u doba biskupa Čolića (1746. g.) u senjskom kaptolu među kanonicima bilo 50 %, no već 1774. g. nema više nijednoga. U nižem kleru 1752. g. glagoljaša je 22 od 35.[7] Međutim, župnici i kapelani pojedinih župa u Senjsko-modruškoj i Krbavskoj biskupiji morali su posjedovati određeno znanje latinskog jer je u Čolićevim kanonskim vizitacijama iz 1751./52. g. od 62 popisa odredbi samo šest pisano hrvatskim jezikom. To su: Kuterevo, Pazarište, filijala Brušane u Ličkom Novom, kapelanija Gračac koja pripada župi Lovinac, kapelanija Lešće pod župom Otočac te Karlobag.[8]

2. Vjerske knjige

I čitahu iz knjige Božjeg zakona po odlomcima i razlagahu smisao da narod može razumjeti što se čita. (Neh 8, 8)

Ovdje bih se usredotočila na knjige za koje je biskup Čolić, među ostalim odredbama, spominjao da bi ih svećenici trebali nabaviti za svoje duhovno usavršavanje. Iz tih se odredbi (za koje slijede dva primjera) može sastaviti sljedeći popis[9]:

---

[6] Franjo Emanuel HOŠKO i Slavko KOVAČIĆ, "Crkva u vrijeme katoličke obnove", *Hrvatska i Europa* (ur. Ivan Golub), sv. 3., Zagreb, 2003., 177., 180.; Franjo Emanuel HOŠKO i Mijo KORADE, "Školstvo i crkveni redovi", *Hrvatska i Europa* (ur. Ivan Golub), sv. 3., Zagreb, 2003., 192.

[7] V. Š. DEMO, *o. c.*, 47.-53. Usp. također za obrazovanje Miroslav VANINO, *Isusovci i hrvatski narod, II.*, Zagreb, 1987., 214.-224.; Josip BURIĆ, *Biskupije Senjska i Modruška u XVIII. stoljeću,* Gospić, 2002., 18.-28.; Zoran LADIĆ, "Studenti iz Hrvatske na sveučilištima u Grazu i Trnavi potkraj 16. i u 17. st.", *Isusovci u Hrvata* (ur. Vladimir Horvat), Zagreb, 1992., 244.-254.

[8] Dokumenti BAS I 49 i BAS I 50.

[9] Popis je sastavljen iz sljedećih odredbi i izvještaja: Pavao Jurašić, župnik u Ogulinu, Mihovil Božičević, kapelan u Oštarijama, BAS I 46, p. 3-6; Sv. Juraj, 8, BAS I 49, p. 32.; Ogulin, 17, BAS I 49, p. 56.; Lešće, 6, BAS I 49, p. 57.; Brlog, 8, BAS I 49, p. 25.; Saborsko, 6-7, BAS I 49, p. 47-48.; Slunj, 9, BAS I 49, p. 46.; Hreljin, 6, BAS I 50, p. 106.; Grižane, 6, BAS I 50, p. 110; Ivan Krstitelj Randić, bakarski kanonik, BAS I 50, p. 90.; Antun Pauletić, bakarski kanonik, BAS I 50, p. 92.; Novi, 6, BAS I 50, p. 121.; Grobnik, 10, BAS I 50, p. 71. U njima se pisci većinom ponavljaju bez značajnih razlika, zato ih se ne citira u cijelosti. Treba usporediti i popis koji donosi Š. DEMO (*o. c.*, 44-46) na temelju personalnih vizitacija župe Senj. Među njima su Čolićeve vizitacije u spisima KAS II 39 iz 1746. g. s relevantnim odgovorima Petra Tomljanovića, Ivana Bartolovića, Jurja Tintora i Ivana Ručića; te BAS I 47 iz 1751./2. g. s relevantnim odgovori-

- "Kako bi velepoštovani župnik bio opskrbljen prikladnom i svećeničkom knjižnicom, nabavit će si, što to prije bude moguće, svetih Biblija, s nekim tumačem te komentatorom kao što je Tirin itd., zatim [će nabaviti] Tridentski koncil, *Rimski katekizam*; od kanonista Reiffenstülla ili Pichlera s kanonskom praksom, ili Engela, ili Schmalzgrübera; od moralista Laymanna ili Reiffenstülla sa starim i novim; za katehezu Turlota, Heimbacha, Clausa, ili p. Ardiju; za asketike *Manu* p. Segnerija, ili Crasseta, ili Nepveua, ili Cattanea, ili Tomu Kempenskog, ili knjigu p. Muliha." (Lešće, 6, BAS I 49, p. 57.)
- "Neka si časni župnik nabavi *Tridentski koncil* i *Rimski katekizam* uz one knjige koje ima, a ostali kanonici i ilirski svećenici [neka nabave] ilirski *Rimski obrednik*; *Moralnu teologiju* Kadčića, p. Muliha, i za duhovnu knjigu *Život svećenika* Tome Kempenskog. Svaki dan neka pobožno nešto razmatraju, uz to obavljajući čestu ispovijed stalnom ispovjedniku i svake se subote sastajući u vezi jednog ili dva moralna slučaja, koje će predložiti časni župnik, prema redu Busembauma ili Reiffenstülla, Lacroixa, Laymanna, Bonacine. Oni koji se ne budu marljivo spremali, neka znaju da ih treba lišiti nadležnosti, a dosljedno čak ploda njihova beneficija, [jer su] svojom greškom dokazali da su nesposobni jamčiti pokornost tako kako to zahtijeva njihov beneficij." (Grižane, 6, BAS I 50, p. 110.)

Osnovna je knjiga, naravno, *Biblija*, uz koju je korisno imati i komentar, kao onaj što ga je 1632. g. sastavio nizozemski isusovac Jacob Tirin. U obaveznu literaturu još se ubrajaju tekstovi s *Tridentskoga koncila, evanđelistar, misal i brevijar* (glagoljska izdanja potječu većinom od Rafaela Levakovića u 17. stoljeću[10]), zatim *Rimski katekizam* te *Rimski ritual ili obrednik* (ilirski, tj. hrvatski obično stoji u popisu knjiga za ilirske svećenike ili glagoljaše). Od glagoljaških rituala najuvjerljiviji bi kandidat bio onaj koji je 1494. g. u Senju izdao Silvester Bedričić, a poznat je pod imenom *Naručnik plebanušev*.[11] Također postoji i ritual pisan hrvatskim

ma Jurja Celovića, Vicka pl. Vukasovića, Antona Bonifacija, Karla pl. Vukasovića, Petra Tomljanovića, Jurja Tintora, Jakova Dragančića od Drachenfelda, Antona Tintora, Franje Kuhačevića, Ivana Krstitelja Bartolovića, Ivana Ručića, Vuka Konjikovića, Antona Vlatkovića, Vicka Matijaševića, Josipa Kučanića, Vicka Stipanovića, Vita Wolfa, Petra Radočaja, Vicka Domazetovića, Petra Rittera, Jurja Ožanića, Josipa Draginića, Vicka Marinića, Ivana Cerovca, Ivana Dominika pl. Vukasovića, Martina Paškvana, Mateja Bassa, Mateja Maškarića, Andrije pl. Aichelburga, Ivana Filičića, Mateja Tibljaša, Antona Ivanušića, Antona Demellija, Martina Tintora, Antona Mravinca, Jurja Korača, Jurja Jurinića, Luke Brajkovića, Vicka Demellija od Löwensfelda, Šime Delijića, Andrije Tomljenovića, Augustina Biličića i Jurja Devčića. (Ime Vicko u latinskoj je varijanti Vincentius, tako da bi na hrv. moglo glasiti i Vinko, v. M. VANINO, *Isusovci i hrvatski narod,* III., Zagreb, 2005., 267. i dr.).

10 Usp. Š. DEMO, *o. c.*, 44.-5.

11 Tako Dragutin FRANKOVIĆ, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958., 16: "Godine 1494. štampan je *Naručnik Plebanušev*, preveden s latinskog od strane nekih redovnika i 'doktora našeg jezika.'" S tom se godinom slaže i Wolfgang KESSLER, "Zur Geschichte des Buchdrucks im binnenkroatischen Raum bis zum Beginn der 'Illyristischen Bewegung' (1835)", *Buch- und Wissentransfer in Ostmittel- und Südosteuropa in den frühen Neuzeit* (ur. Detlef Haberland), München, 2007., 215.-279., a Miroslav VANINO u: "Bartola Kašića Ritual Rimski (1640)", *Vrela i prinosi,* 11., 1940., 99.-100. i d. navodi kao godinu izdanja 1507.

jezikom na latinici, a to je *Ritual rimski,* prijevod koji je 1640. g. izdao Bartol Kašić za "mnoge hrvatske svećenike koji veoma teško razumiju i vrše svete obrede pisane latinskim jezikom ...".[12] U personalnim vizitacijama Senjskoga kaptola od 45 svećenika koji su odgovarali na pitanja, 10 ih ima *Rimski ritual*, a desetak ih kao zamjenu za obrednik koristi djelo Poljičanina Luke Terzića *Pokripljenje umirućih (Pokripglenie umiruchi),* izdano 1704. g.[13]

Ostale se knjige obično dijele u tematske grupe.

Od asketika (pisci djela koja služe usavršavanju kršćanskih vrlina) preporučivala se najviše *Mana duše* slavnoga talijanskoga propovjednika iz druge polovice 17. st., isusovca Paola Segnerija (Starijeg). Spominjala su se i druga njegova djela, osobito *Poučeni kršćanin* (u latinskoj varijanti *Homo Christianus*, tal. *Il Cristiano istruito*) te *Poučeni ispovjednik* (*Instructio confessarii*, ili tal. *Il confessore istruito;* postoji i knjiga o ispovijedi *Instructio poenitentis*), prevođena na mnoge europske jezike još u 17. st. Popularan je također njegov način misija. Spominje se i francuski isusovac (također iz druge polovice 17. st.) Francis Nepveu, koji je pisao o Isusovoj ljubavi, ignacijanskoj metodi sabranosti te je sastavio razmatranja za svaki dan u godini. Djela su mu doživjela brojna izdanja i prevedena su na brojne europske jezike (npr. njemački, talijanski, španjolski, nizozemski, poljski, engleski, latinski). Na hrvatskom postoji prijevod iz 1722. g. (prevoditelj bi mogao biti Dominik Bianković) *Od gliubavi Jesussove i od nacina sa stecchje: s' jednom molitvom opchienom sa sve ono sctoje potrebno spasenju na sfarsi* te prijevod (prema njemačkom prijevodu) Antuna Kanižlića iz 1760. g. *Primogući i srce nadvladajući uzroci s kripostnimi podpomoćma za ljubiti Gospodina Isukrsta Spasitelja Našega*.[14] Od francuskih isusovaca tu su još dva suvremenika spomenutih, Jean

---

[12] M. VANINO, *o. c.,* 102.

[13] Š. DEMO, *o. c.*, 45. Općenito je za ovdje spominjane knjige zanimljivo usporediti statistiku posjedovanja u Senjskom kaptolu koju Demo iznosi na str. 45.-46. Inače, godine izdanja pisane za neka djela ne znače uvijek najstarije izdanje, nego samo jedno od poznatih izdanja, katkad ono koje postoji u Biskupskoj knjižnici u Senju. Za identifikaciju knjiga također vrijedi pogledati još: Alojz JEMBRIH, "Kajkavska književnojezična baština isusovaca u 17. i 18. stoljeću", *Isusovci u Hrvata* (ur. Vladimir Horvat), Zagreb, 1992., 325.-344.; te kolekcije na internetskim stranicama: Friedrich-Wilhelm Bautz (ur.), *Biographisch – Bibliographisches Kirchenlexicon*, (http://www.bautz.de/bbkl/, zadnji pristup 22. IX. 2008.); Isusovačka kolekcija u knjižnici Katoličkog sveučilišta u Leuvenu (http://www.jesuitica.be/about/, zadnji pristup 24. IX. 2008.) Primjera radi, kad se govori o statistici, može se spomenuti inventar ostavštine kanonika Giacoma Bisantija iz godine 1738. (nalazi se u Istorijskom arhivu u Kotoru: Sudsko-notarski spisi, busta 145, Lodovico Balbi (1736.-1738.), 457.-462., a na uvidu zahvaljujem kolegici Maji Katušić, koja ga upravo obrađuje). Od 63 u njemu spomenute knjige s onima koje su u ovom radu nabrojane zajednički su samo *Tridentski koncil*, 2 izdanja *Biblije*, Kašićev ritual naveden kao *Rituale romanum Illyrica lingua* iz 1640. g., Bellarminov katekizam *Bogato tumačenje ...*, Busembaumova *Medulla theologiae moralis*, Reiffenstüllova *Theologia moralis*, Segnerijevi *Confessore istruito doppio* i *Il Paroco istruito* te *Manuale confessariorum* Martina de Azpilcuete. Zanimljivo je da se u otprilike istom vremenu na relativno nedalekom području, kod osobe u istoj funkciji (kanonika), ponavlja samo 10 knjiga, od kojih su prve četiri osnovni, dakle za sve obavezni u raznim izdanjima, vjerski priručnici. Teme ostalih knjiga većinom su slične ovdje spominjanima, ali autori su različiti.

[14] M. VANINO, *Isusovci i hrvatski narod,* III., 457.

Crasset[15], autor raznih meditacija i vježbi pobožnosti, te Philippe Labbe, koji se uz teologiju i crkveno pravo bavio i poviješću i književnošću, a pisao je i crkvenu poeziju. Među preporukama nalazi se i spomen isusovca Jeremiasa Drechslera, njemačkog asketika i dugogodišnjeg propovjednika na bavarskom dvoru u prvoj polovici 17. st., čije knjige uključuju *Razmišljanje o vječnosti* i *Prethodnik vječnosti ili glasnik smrti*. Čitalo se i djelo talijanskog isusovca Carla Ambrogia Cattanea, kojem su postumno u Veneciji 1726. g. izdane *Duhovne vježbe sv. Ignacija* (*Esercizi spirituali di S. Ignazio)*. Vrlo je popularan bio Toma Kempenski, njemački kršćanski pisac iz 15. st. čiju je knjigu *De imitatione Christi* u 4 knjige na hrvatski preveo Marko Marulić, pod naslovom *Naslidovanje Isukarsta*. Postoje prijevodi i Atanazija Georgičevića (Jurčevića) iz 1629. i isusovca Bartola Kašića iz 1641. g.[16] Ostala djela Tome Kempenskog uključuju upute za pripravnike, duhovne rasprave, molitve i himne. U Čolićevim se odredbama za župu Grižane (6, BAS I 50, p. 110.) spominje njegova knjiga *Život svećenika* i možda je da to neko od djela koje sadrži upute mladim redovnicima (možda je to izbor iz djela, možda čak preveden na hrvatski, ali to je samo nagađanje).

Govoreći o hrvatskim djelima, od domaćih je asketika omiljen bio isusovac Juraj Mulih. Djela su mu većinom pisana kajkavskim, ali i čakavskim te štokavskom ikavicom. Najviše ima katekizama, od kojih je najvažniji *Poszel apostolszki* (izdan 1742). U Čolićevim vizitacijama često se spominje i njegovo djelo *Srž kateheze* (*Nucleus Catecheticus*), što bi moglo biti samo drukčije ime za taj katekizam.[17] Poznat je bio i katekizam *Skola Kristusseva* u kojem se uz kršćanski nauk nalaze i naputci roditeljima kako odgajati djecu te pravila za krepostan život. Među molitvenicima nalaze se: *Duhovna hrana* (drugi svezak tiskan 1718. u Grazu, do petog 1723., 1727. i 1734. u Zagrebu)[18], *Nebeszka hrana* (1748.), manji izvatci iz prva

---

[15] Možda je to i Jean Croiset. Međutim, vjerojatniji je izbor Crasset jer je on poznatiji, kronološki i sadržajem djela više odgovara. Neka su mu djela: *Propovjedna metoda* (*Methode d'oraison*), *Kršćanska razmišljanja za svaki dan došašća* (*Considérationes chrétiennes pour tous les jours de l'avent*), *Novi oblik meditacije prilagođen oblikovanju kršćanske ćudi* (*Nova forma meditationum ad Christianos mores efformandos accommodata,* 1739.), *Kršćanstvo u samoći ili mana u pustinji* (*La chrétienne in solitude ou La Manne du desert*, Pariz, 1677.). Primjerak njegove knjige *Novi oblik meditacije* nalazio se u Biskupskoj knjižnici u Senju (v. Š. DEMO, *o. c.*, 46., b. 108. – autor piše prezime kao Grasset).

[16] M. VANINO, *o. c.*, 444. Demo za Senjski kaptol iznosi sljedeće podatke: budući da u Biskupskoj knjižnici u Senju nema hrvatskoga prijevoda (postoje latinski iz 1680. i 1750.), a svi posjednici iz personalnih vizitacija završili su neku latinsku školu, može se pretpostaviti (ali ne i decidirano ustvrditi) da u Senju nisu koristili hrvatski prijevod toga djela (Š. DEMO, *o. c.*, 46, b. 107). Međutim, treba naglasiti da se Čolićeve vizitacije o kojima govori ovaj rad odnose ne samo na Senj, nego na cijelu Senjsko-modrušku biskupiju, gdje je sigurno bilo, iako ne mnogo, svećenika s lošim znanjem latinskog, koji su mogli posjedovati djelo u hrvatskom prijevodu.

[17] Hreljin, 6, BAS I 50, p. 106.; Novi, 6, BAS I 50, p. 121.; Brlog, 8, BAS I 49, p. 25.; Slunj, 9, BAS I 49, p. 46. Kad se ne spominje ime autora, možda je (ali manje vjerojatno) to djelo *Nucleus Cathecheticus*, kojemu je autor Nijemac Bernardinus Mercator, a objavljeno je u Kölnu 1663. Popularno je bilo u Mađarskoj, usp. Ádám Somorjai OSB – István Zombori (ed.): *Holl Béla - Laus librorum* (http://mek.oszk.hu/01600/01630/01630.doc; zadnji pristup 12. XI. 2008.)

[18] W. KESSLER, "Zur Geschichte des Buchdrucks", 233.

dva veća *Duhovne meruice* (prije 1758.) i *Nebeszka hranicza* (1748.) te *Duhovni poszel* (za svaki dan, 1731.), *Drobtinicza molitvena* (1751.), *Pobosnoszt k szvetomu Ferenczu 'Xaveriu'* (1739.), *Pobosnoszt k szvetomu Ferenczu Borgiassu* (1744.) i *Zakon bratinztva szv. Isidora i Maricze* (1746.). Napisao je i *Bogolyubne pisme za lyubav Boxju i Mariansku* (1736.)[19] te kontroverzističku knjigu *Zrcalo pravedno* (za omogućavanje Unije s kršćanima grčkog obreda). Treba reći i da je Mulih, kao pomoć za misije koje su bile važan oblik obrazovanja naroda, uz mali katekizam *Pisaniczu duhovnu* (1734.) i zasebno (1748.) izdao i tzv. *Libarice* ili *Abecevice*, priručnike za učenje slova, slogova i općenito čitanje knjiga.[20] Za razmatranje se od hrvatskih asketika osim Muliha preporučalo i djelo *Put u nebo*, koje je sastavio isusovac Franjo Sušnik, također putujući propovjednik. On je poznat kao sastavljač četverojezičnoga (latinsko-hrvatsko-njemačko-mađarskog) rječnika, koji je završio i izdao Andrija Jambrešić 1742. g. Molitvenik *Put u nebo* (Zagreb, 1734.) poznat je i pod naslovom *Putni tovaruš*, ciljajući na istoimeno popularno djelo Katarine Zrinski. Spominje se i djelo franjevca Franje Glavinića *Četiri posljednje (stvari) čovjeka* (*Cetiri poszlidnya clovika T. y. od Szmarti, Szuda, Pakla i Kralyevstua nebeskoga*), izdano u Veneciji 1628.; u latinskom izvorniku vizitacija najčešće se zove *Quattuor novissima* ili *Novissima hominis*). Njegova su još djela *Cvit Svetih* (Venecija, 1628.) i (u Senjskom kaptolu posjedovan) priručnik za ispovijed *S(z)vitlos(z)t dusse verne* (Venecija, 1632.).

Od kanonista (autora djela o crkvenom pravu) nabrojani su većinom njemački autori. Franjevac Johann Georg Reiffenstüll autor je popularne *Moralne teologije* (1692.) koja je objavljena u trideset izdanja, te *Općeg kanonskog prava* (1700.). Isusovac Vitus Pichler bavio se među ostalim papinskom nepogrešivošću i luteranizmom, a knjige su mu se tijekom 18. st. rabile kao udžbenici. Najpoznatije mu je djelo koje se bavi dekretima pape Grgura IX., *Kandidat svetog zakonodavstva* (*Candidatus iuris prudentiae sacrae*, nazivano i *Summa jurisprudentiae sacrae universae*). Postoji izdanje iz Ingolstadta iz 1735. g., kojemu u naslovu stoji da je *Opus novum ... in unum volumen, Ut in pari forma respondeat Praxis Theoriae ...* Budući da u vizitacijama Čolić spominje "Pichlera s kanonskom praksom"[21], može se pretpostaviti da su u prijašnjim izdanjima teorijski i praktični dio bili razdvojeni (ukupno knjiga ima 5 svezaka u augsburškom izdanju iz 1732.). Isusovcima je također pripadao Francis Xavier Schmalzgrüber, doktor teologije i kanonskoga prava, čije je glavno djelo *Opće crkveno pravo* (*Jus ecclesiasticum universum*), prvi put objavljeno u Ingolstadtu 1717. g., doživjelo mnoga izdanja i sažetke. Ludwig Engel, njemački doktor civilnog i kanonskoga prava, među ostalim sastavio je posebno jasan, sažet i temeljit *Zbornik općeg kanonskog prava* (*Collegium universi juris canonici*, Salzburg, 1671.-1674.).

---

[19] M. VANINO (*o. c.*, 150.-1.) smatra da je vjerojatniji autor te knjižice Antun Kanižlić.

[20] Usp. Ivan FUČEK, *Juraj Mulih, život i djelo*, Zagreb, 1994.: *passim*; Predrag BELIĆ, "Isusovci kontroverzisti u Hrvata 18. stoljeća", *Isusovci u Hrvata* (ur. Vladimir Horvat), Zagreb, 1992., 161.

[21] V. gore, Lešće, 6, BAS I 49, p. 57.

Među moralistima (pisci knjiga o moralu i moralnoj teologiji) najviše se javlja[22] Reiffenstüll s već spomenutom *Moralnom teologijom*. Napomena "novo" ("Reiffenstülla sa starim i novim") u Čolićevim odredbama[23] možda se odnosi na jedno kasnije izdanje toga djela koje je objavio njegov subrat franjevac Massaeus Kresslinger (Modena, 1740.; München, 1742.), iako u njemu nije bilo promjena doktrine[24]. Drugi je najzastupljeniji moralist njemački isusovac Hermann Busembaum. Njegovo glavno djelo *Srž moralne teologije* (*Medulla theologiae moralis*, izdano 1645. ili 1650.) ukratko i jasno sažima duboku i široku teološku nauku. Pisac je doživio čak četrdeseto izdanje te knjige koja se tiskala u svim središtima katoličkog svijeta i rabila kao udžbenik dvije stotine godina. Često se spominju i francuski isusovac Claude de Lacroix (ili de la Croix), kojem je djelo *Moralna teologija* (*Theologia moralis, nastala u Kölnu 1714.),* donijelo titulu jednog od najboljih moralista osamnaestog stoljeća. Jednako je često preporučivan njemački isusovac Paul Laymann, koji je kao pisac trideset i tri djela bio jedan od najvećih moralista, kanonista i autoriteta na području filozofije i prava u 17. st. Najvažnije mu je djelo *Moralna teologija u pet knjiga* (*Theologia Moralis in quinque libros partita*, München, 1625.), kojem je godinu dana kasnije dodao još jednu knjigu i koja se naširoko rabila kao udžbenik. Još jedan *Priručnik o moralnoj teologiji* (u Čolićevim vizitacijama ukratko nazivan *Compendium*; izdan u Veneciji 1634.) potječe od talijanskog moralnoga teologa, Martina Bonacine. Pripadnik Reda Male Braće, Nijemac latiniziranog imena Patritius Sporer također se nabraja među moralistima zahvaljujući svom djelu *Moralna, dekaloška i sakramentalna teologija* (*Theologia moralis, decalogalis et sacramentalis*), izdanom u 3 dijela u Salzburgu 1681. U Čolićevim se kanonskim vizitacijama spominje samo jednom, ali u personalnoj vizitaciji Senjskog kaptola uvjerljivo je najposjedovaniji[25] trogirski biskup i splitski nadbiskup Ivan Antun Kadčić sa svojim djelom *Theologia moralis alias Bogoslovje diloredno olti rukovod slovinski na poznanje svetoga reda upravljen* (Bologna, 1729.), osobito čestim kod svećenika glagoljaša.

Katehisti (autori knjiga o kršćanskom nauku) najvažniji su za svećenike zadužene za pouku naroda, pogotovo jer je Tridentski koncil proglasio naviještanje Božje riječi najvažnijom zadaćom duhovnih pastira te ih obavezao na poučavanje djece katekizmu.[26] Stoga nije čudo da i njih Čolić pažljivo i redovito preporučuje svojim župnicima. Popis imena koja se u vizitacijama javljaju počinje belgijskim dominikancem Nicolasom Turlotom, čije je djelo *Blago kršćanskog nauka* (*Thesaurus doctrinae christianae*), vjerojatno prvi put izdano u Bruxellesu 1668. g. na fran-

---

[22] A i najviše je posjedovan u Senjskom kaptolu, v. Š. DEMO, *o. c.*, 45.

[23] V. gore, Lešće, 6, BAS I 49, p. 57.

[24] A. VAN HOVE, "Johann Georg Reiffenstuel", *The Catholic Encyclopedia*; *New Advent* (http://www.newadvent.org/cathen/12724c.htm., zadnji pristup 29. IX. 2008.)

[25] Posjeduje ga više od 20 među 45 izjašnjenih svećenika, v. Š. DEMO, *o. c.*, 45. i 75.-237.

[26] R. BIRELEY, *o. c.*, 100.

cuskom (*Le Vray Thrésor de la Doctrine Chrestienne descouvert*), po Europi bilo poznato u latinskom, talijanskom i njemačkom prijevodu. To je djelo rabio Mulih u sastavljanju svog (pod asketicima spomenutog) katekizma, a koristio je i također preporučivano djelo *Praxis catechetica* njemačkog isusovca Matthiasa Heimbacha (katkad Haimbach), izdano u Kölnu 1707. i vjerojatno pripremljeno za pojedine nedjelje i blagdane u godini. Od stranih se autora još spominju njemački autor propovjedničke literature Joseph Ignatz Claus i njegovo poznato djelo *Katehetsko-propovjednički pabirci* (*Spicilegium Catechetico-concionatorium*), izdano 1741. g. u Veneciji. Talijane zastupa isusovac Antonio Ardia djelom *Katehetska trublja* (*Tuba Catechetica* u 3 dijela, Venecija, 1724.), a napisao je i *Korizmenu trublju* (*Tromba Quaresimale,* Napulj, 1704.), knjigu propovijedi za korizmeno vrijeme. Često se spominje *Vrt pastira* **(***Hortus pastorum***,** 1626.) belgijskoga benediktinca Jacoba Marchanta, u kojem objašnjava osnove katoličke vjere. Lako je moguće da "propovjednik Stephanus", kojeg spominje Mihovil Božičević, kapelan u Oštarijama[27], označava kapucina Štefana Zagrepca (krsnim imenom Matija Marković), čiji je prvi svezak (od ukupno pet) zbirke propovijedi *Hrana duhovna* (*Pabulum spirituale ovium Christianarum*) 1715. g. u Zagrebu tiskao Jakob Vjenceslav Heywel. To je djelo bilo vrlo popularno u Zagrebačkoj nadbiskupiji. Manje je vjerojatno da se to odnosi na dominikanca Alberta Steffana, koji je u Augsburgu 1720. g. objavio *Zvuk trube* (*Tubae sonitus extraordinarius proclamans laudes variorum sanctorum*).[28]

Iako nisu izričito spomenuti u odredbama vizitacija, u Hrvatskoj je postojalo i dosta prevedenih katekizama. Među njima najrabljeniji je (posjeduju ga svećenici Senjskoga kaptola) takozvani *(I)spravnik za erei ispovidnici*. To je djelo u kojem je zadarski svećenik Šime Budinić s latinskog na čakavski hrvatski preveo poznati priručnik za sakramente Juana Alfonsa Polanca *Breve directorium ad confessarii ac confitentis munus recte obeundum*, izdan 1582. g. Priredio ga je i na glagoljici izdao i franjevac Rafael Levaković 1635. g.[29] Budinić je također preveo i možda najpoznatiji svjetski katekizam, *Summa doctrinae christianae* (u tri verzije: *major* – 1555., *minor* – 1558., i *minimus* – 1556.) Sv. Petra Kanizija, koji je tiskan u Rimu 1583. g. latinicom i ćirilicom. Taj je Kanizijev katekizam vjerojatno nadahnuo i splitskoga svećenika Aleksandra Komulovića koji je 1579. g. pripravio prvi originalni katekizam na hrvatskom jeziku, *Nauch charstianschi za slovignschi narod*

---

[27] BAS I 46, p. 5.

[28] Za Štefana Zagrepca v. W. KESSLER, *o. c.*, 232. i Željko VEGH, "Zapisnici kanonskih vizitacija Zagrebačke nadbiskupije kao izvor podataka za povijest hrvatske tiskane knjige", *Libellarium,* I., 1., 2008., 16. i 20.-22. Treća je mogućnost, daleko najmanje vjerojatna, da se tu misli na francuskoga pisca propovjedi Stephena Burbonskog (de Bourbon, +1261.), koji se dosta suprotstavljao praznovjerju, a izbor iz njegovih djela kasnije je kompiliran u *Ćudoredno zrcalo* (*Speculum morale*). U Čolićevim se vizitacijama često spominju razna djela koja u naslovu nose riječ *zrcalo*, ali nikad od toliko davnih autora.

[29] Tonči TRSTENJAK, "Hrvatski katekizmi isusovačkih autora", *Isusovci u Hrvata* (ur. Vladimir Horvat), Zagreb, 1992., 170.-171.; Š. DEMO, *o. c.*, 405.

(tiskan u Rimu 1582. g.). On, za razliku od Kanizijeva, nije pisan u obliku pitanja i odgovora, nego kao rasprava, ali težnju k razumljivosti pokazuju kratka pregledna poglavlja i rečenice.[30] Poznati autor katekizama bio je i Sv. Robert Bellarmino, a njegovo je djelo imalo dvije verzije: *Kratki kršćanski nauk* (*Dottrina cristiana breve*, 1597.) i *Bogato tumačenje kršćanskog nauka (Dichiarazione più copiosa della dottrina cristiana*, 1598.)[31]. Oni su bili dostupni u prijevodima Rafaela Levakovića (*Nauk karstjanski kratak da se može lasno na pamet naučiti*, 1628., 1629. na glagoljici i ćirilici) i osobito Ivana Tomka Mrnavića (*Nauk karstjanski* …, 1637.; *Istumacenge obilnie Nauka karstyanskoga ...,* Rim, 1627.). Aleksandar Komulović je 1603. g. u Rimu također objavio prijevod malog Bellarminova katekizma (*Nauch charstyanschi chratach*), koji je objavljivan u mnogo izdanja i preradbi sve do 19. st.[32] Bartol Kašić objavio je u Rimu svoj prijevod malog Bellarmina 1617. g. (*Zarcalo nauka karstianskoga*), a Jakov Mikalja svoj 1653. g. Bosanski franjevac Matija Divković autor je dvaju katekizama (i evanđelistara *Besjede svarhu evanđelja nedjeljnijeh*): *Veliki nauk karstianski* (Venecija, 1611.) oslanja se na katekizam španjolskog isusovca Jacoba (Diega) Ledesme, a *Mali nauk karstianski* (Venecija, 1616., 12 izdanja) kombinacija je Ledesmina i Bellarminova katekizma.[33] Neki oblik Bellarminova *Nauka* posjeduje barem 6 svećenika Senjskoga kaptola 1751./52. g.[34] Bellarminov je način pisanja katekizma bio popularniji u izdanjima južne Hrvatske, u Dubrovniku, dok su slavonski isusovci njegovali kanizijevsku tradiciju. Riječani, zaduženi za misije po Senjsko-modruškoj biskupiji, bili su po ustroju i po kanizijevskoj tradiciji bliži požeškim isusovcima.[35]

U ovom popisu najviše zapanjuje količina, internacionalnost i modernost izabranih autora. Treba se, naime, sjetiti da je Senjsko-modruška i Krbavska biskupija poslovično siromašno i relativno slabo naseljeno područje (dio biskupije tada se tek nedavno oslobodio od Turaka). Župnici se često žale da im prihodi nisu dovoljni za preživljavanje te da su zemlja i narod koji se brine o njima čista sirotinja. Jedan je od takvih primjera izvješće Ivana Dominika Vukasovića, župnika Smiljana iz 1753. g.

---

[30] T. TRSTENJAK, *o. c.*, 170.-171.; Mijo KORADE, "Prijedlozi vizitatora Aleksandra Komulovića (1548.-1608.) za borbu protiv Osmanlija", *Gazophylacium*, XIII., 1.-2., 2008., 121.

[31] Latinska verzija toga katekizma postoji u izdanju iz 1718. g., koje je pod nazivom *Christianae doctrinae copiosa explicatio* preveo Ioannes Fridericus Matenesius (W. KESSLER, *o. c.*, 232).

[32] T. TRSTENJAK, *o. c.*, 172.; M. KORADE (*o. c.*, 124.) navodi da je Levaković zapravo objavio Komulovićev prijevod malog Bellarmina.

[33] Zanimljivo je također da je Bellarmino bio jedan od recenzenata te suradnik u sastavljanju isusovačkog aprograma školovanja *Ratio studiorum.* M. VANINO, "Geneza naučne osnove *Ratio studiorum*", *Vrela i prinosi*, 9., 119.; T. TRSTENJAK, *o. c.*, 172-3.

[34] Š. DEMO, *o. c.*, 46., 75.-237.

[35] Mijo KORADE: "Misijski katekizmi u južnoj Hrvatskoj u 18. st.", *Kateheza,* 20., 1998.; citat prema: Franjo Emanuel HOŠKO, "*Knižica duhovna* (Trnava, 1768.) riječkih isusovaca", *Riječki filološki dani: zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Riječki filološki dani, održanog u Rijeci od 16. do 18. studenog 2006.* (ur. Ines Srdoč-Konestra i Silvana Vranić), Rijeka, 2008., 341., b. 9. Također v. ISTO, 341., b. 10.

- "Župni prihodi iz zemljišta, tj. oranica, tj. sjenokoša, livada, travnjaka i drveća, nisu nikakvi. Naime, kao prvo, imam dosta malo zemljišta, a ona koja imam tako su loša da se ondje ne može obrađivati nikakvo drveće. Naime, iz tog zemljišta svake šeste ili sedme godine, uz trošak i trud veći od prihoda, dobijem nekakav plod. A na sjenokošama, kad se zbroji što se treba zbrojiti, koseći i prodajući sijeno jedva ne potrošim više nego što odatle dobijem. Stoga oko svega toga ne bih nikad ulagao nimalo truda da u čitavom ovom kraju na neki način mogu kupiti ono što je potrebno da se prehrane konji. ... Imao sam tri košnice pčela, od kojih su mi dvije ukradene i tako mi je zalaganje za njih bilo mnogo više na smetnju, nego na korist. ... [Od svih dužnih prihoda], zbog bijednog siromaštva, a jednako i zbog zlobe nekih župljana, jedva primim niti čitavu polovinu. ... Nemam nikakvih vlastitih mlinova, a niti pašnjaka, koji bi mi što donosili, nikakvih; dapače, da su ovi najgore kvalitete, svjedoče moja tri konja koji su pasući unutar dvadeset dana krepali."[36]

Kao suprotnost tom siromaštvu zanimljivo je na popisu vidjeti toliko stranih i novih autora, a ta se množina još povećava kad se pridodaju dosad nenabrojani autori i djela koje spominju svećenici Senjskoga kaptola u personalnim vizitacijama biskupa Čolića 1751./52.[37] Tu se još kao posjedovani pojavljuju:

Franjevac Ivan Ančić s knjigom *Porta caeli et vita aeterna* (*Vrata nebeska i život vični*, Ancona, 1678.), prvi Bosanac koji je djela na narodnom jeziku pisao latinicom, a ne bosančicom.

Isusovac Juraj Habdelić, kome u moralno-didaktička djela pripadaju *Zerczalo Mariansko* (Graz, 1662.) i *Prvi otca našega Adama greh* (1674.), a nije isključeno i da su svećenici iz bogatijih obitelji imali njegov *Dictionar ili reči slovenske* iz godine 1670.

Portugalski isusovac Sebastião de Abreu, s djelom *Pouka župnika tj. Zrcalo župnika* (*Institutio parochi seu Speculum parochorum*; u Biskupskoj knjižnici u Senju postoji izdanje iz 1734. g.)

Njemački kartuzijanac Laurentius Surius zastupljen djelom poznatim kao *Životi svetaca = O provjerenim povijestima svetaca* (*De probatis Sanctorum historiis ab Al. Lipomano olim conscriptis nunc primum a Laur. Surio emendatis et auctis*), u 6 svezaka, izdavanim u Kölnu 1570.-77.

Dominikanac i firentinski nadbiskup Sv. Antonin Pierozzi, koji se vjerojatno spominje zbog skraćenog *Zbornika moralne teologije* (*Summa theologica moralis,* Venecija, 1477.), ali pisao je i propovjednu literaturu, npr. *De arte et vero modo praedicandi*, i povijest te u Senju popularno *Zrcalo misničko* (*Specchio di conscienza*, dogmatska i moralna nauka s primjerima iz Sv. Pisma). Za sva su djela postojale razne verzije i prijevodi.

[36] Cijelo izvješće v. u prilogu br. 2.

[37] V. također Š. DEMO, *o. c.*, 75.-237.; 393.-408. (KAS II 39; BAS I 47).

Nizozemski isusovac Martin Becan, kontroverzist, čiji *Priručnik* (*Manuale controversiarum*, izdan u Mainzu 1623.) postoji u Biskupskoj knjižnici u Senju u primjerku iz 1727. g.

Francuski isusovac i biskup Meauxa Jacques – Bénigne Bossuet bio je poznat po svojim propovjedima: *Propovijedi uz Evanđelja* (*Evangelia explicata*) te djelima o povijesti svijeta i protestantske crkve.

Talijanski isusovac Tomaso Tamburini pisao je mnoge priručnike o crkvenom životu: *Metoda valjane ispovijedi* (*Methodus expeditæ confessionis*, u 5 dijelova, Rim, 1647.), *O pričesti* (*De communione*, Palermo, 1649.), *Tumačenje Deset zapovijedi* (*Explicatio decalogi*, Venecija, 1654.), *O misnom slavlju* (*De sacrificio missæ*, Antwerpen, 1656.).

Talijan je podrijetlom i njemački barnabit Tomaso Francesco Rotario, koji je napisao *Priručnik opće moralne teologije* (*Apparatus universae theologiae moralis*, u 3 dijela, Venecija, 1702.) i *Pravilnik moralne teologije* (*Theologiae moralis regularium*, 3 sveska, Venecija 1724.).

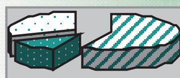
Navarrova *Summa*[38] vjerojatno označava zbirku djela pisca poznatog pod imenom Doctor Navarrus (Martín de Azpilicueta y Jaureguízar), u koju bi mogli biti uključeni *Priručnik za ispovjednike* (*Enchiridion sive Manuale confessariorium et poenitentium, omnium pene dubiorum resolutionem complectens, quae communiter in sacris confessionibus occurrere solent*, Coimbra, 1553.) te njegovi dodatci (*Additiones* iz 1569.).

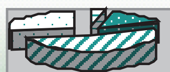
Kandidat retorike (*Candidatus rhetoricae*, postoji izdanje iz 1711.) pedagoško je djelo koje se spominje u posjedu jednog svećenika, a autor mu je francuski isusovac Joseph de Jouvancy, koji je krajem 17. st. pisao mnoge knjige za upotrebu u nastavi, prijevode na latinski te sastavljao školska izdanja latinskih autora.

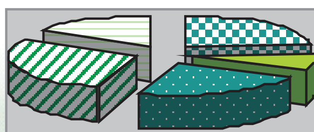
Među posjedovanim autorima spominje se i dubrovački isusovac Bernard Zuzorić (lat. Zuzerri), osobito zanimljiv jer je djelovao kao pučki misionar, a dospio je i do Like u doba kad je Nikola Pohmajević bio senjski biskup. U misionarske je svrhe napisao katekizam *Nauk krstianski potriban svakom krstjaninu* (1730.) koji je dao tiskati senjski biskup Benzoni. Također je napisao djelo *Besjedde* (ili *Hvale*) *duhovne*, koje sadrži misijske pjesme i propovijedi održane pred Bratovštinom Dobre smrti u Dubrovniku, a tiskano je u Veneciji 1752. g. zajedno s *Naukom*.

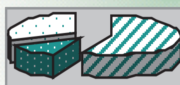
Od moralista još se spominju njemački isusovci s prijelaza iz 17. u 18. stoljeće: Franz Hertzig i njegova djela *Priručnik za župnika* (*Manuale parochi*) i *Priručnik za ispovjednika* (*Manuale confessarii*); i Tobias Lohner, veliki propovjednik i autor djela s područja asketicizma i moralne teologije *Propovjednička biblioteka s uputama* (*Instructissima bibliotheca manualis concionatoria*, Dillingen,1681., u 4 sveska) te radova s praktičnim uputama: *Praktične upute za pastire* (*Instructio*

[38] BAS I 47; Š. DEMO, *o. c.*, 207.

practica pastorum), *Praktične upute za ispovjednike* (*Instructio practica de confessionibus*).

Jean Chappuis francuski je pravnik koji je 1503. g. u Parizu pod naslovom *Corpus iuris canonici* izdao Gracijanov dekret, tri službene i dvije privatne zbirke dekreta. To je djelo, zajedno s odlukama Tridentskoga koncila, ostalo temeljni zakon Rimske katoličke crkve sve do 1917. g.

Život sv. Izidora, koji su također posjedovali svećenici Senjskoga kaptola možda označava priručnik oca Muliha, koji je pod naslovom *Zakon bratinstva* izdao u

Zagrebu 1740. g. za bratovštinu Sv. Izidora Težaka, a sadržavao je kratak život Sv. Izidora i žene mu Marije.[39]

Velika većina nabrojanih autora djelovala je u 17. stoljeću ili početkom 18. st. i pripadala je isusovačkom redu.[40] Ta nam činjenica potvrđuje znamenitu isusovačku naobraženost kojom se ističu jer je njihov prvotni cilj pri osnivanju bilo upravo obrazovanje i duhovna obnova običnoga puka. Ta je djelatnost ujedno bila i oblik borbe protiv reformacije. Kad se govori o djelima na hrvatskom, treba spomenuti Čolićeva prethodnika, senjskog biskupa Ivana Antuna de Benzonija, koji je iz Rima sa sobom donio mnogo (hrvatskih, ali i stranih) knjiga te ih porazdijelio svećenicima.[41] Vrlo je vjerojatno da su neke knjige za koje svećenici izjavljuju da ih posjeduju upravo njegovo nasljedstvo jer su se te knjige nakon smrti vlasnika ili nasljeđivale unutar rodbine ili vraćale Crkvi.[42] Benzoni je najsustavnije popravljao stanje Senjske i Modruške biskupije: trudio se oko intelektualnog i moralnog pridizanja klera, budio pravi vjerski duh i život u puku te želio provoditi duhovno jedinstvo svih vjernika oba obreda u dijecezi. S njim je uglavnom završena era glagoljaškoga svećenstva (i dalje postoje svećenici glagoljaši, ali s višim stupnjem naobrazbe te se više služe latinskim).[43] Upravo se na njegov rad nadovezuju nastojanja biskupa Čolića.

Podatci o posjedovanju i poznavanju knjiga upečatljiva su osobina personalnih vizitacija koje je obavljao biskup Čolić. Za čitanje on svojim svećenicima većinom propisuje novije knjige, i to jednako i domaće i strane, čime ih stavlja u kontekst zbivanja u Katoličkoj crkvi toga doba po čitavoj Europi. Također, po tome vidimo da se od svećenika može očekivati i znanje drugih europskih jezika osim latinskog (to su obično talijanski i njemački).[44] Iako se može pretpostaviti da većina svećenika čita latinske verzije navedenih djela, nije isključeno da su svećenici koji potječu iz senjskih plemićkih obitelji (npr. Aichelburg, Löwensberg i dr.) znali

---

[39] V. gore među Mulihovim djelima te M. VANINO, *Isusovci i hrvatski narod, III.*, 462.-3. Općenito se za isusovačke knjige treba pogledati Vaninov rad, osobito treći svezak navedenog djela, 383.-516. Budući da su mnoge knjige nosile slične nazive, a svećenici koji govore u vizitacijama često daju neprecizne podatke, teško je bez imena autora ili kroz krivu grafiju pogađati na koje se djelo točno misli.

[40] Budući da su za većinu autora navedena samo imena, a ne točno određen broj i naslov(i) djela, a i budući da su to često prijevodi ili prerade djela te bi se mogla brojati oba autora, tablice su dane samo ilustrativno. Također, nije bilo smisla navoditi podatke o jeziku pojedinih djela jer velika većina autora piše latinski neovisno o svom materinjem jeziku, a i nije uvijek poznato jesu li svećenici Senjske biskupije čitali izvornik ili jedan od prijevoda na razne europske jezike. Internacionalnost je ilustrirana tablicom o etničkoj pripadnosti autora.

[41] Manoilo SLADOVIĆ, *Pověsti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst, 1856., 119.-120.

[42] Š. DEMO, *o. c.*, 45.

[43] J. BURIĆ, *o. c.*, 2.

[44] Prema jeziku odredbi može se zaključiti koji su župnici imali problema s poznavanjem stranih jezika. Naime, samo je nekoliko odredbi u korpusu pisano hrvatskim jezikom umjesto latinskog (osim, naravno, onih koje su namijenjene narodu). Uz onih 6 iz 1751./2. g. navedenih u uvodu, tu su još iz 1754. g. Kuterevo i Karlobag. Od izvješća iz 1753./54. g., za koja su postojali standardni obrasci pitanja, samo je izvješće iz Belgrada od župnika Stjepana Livaka na hrvatskom. Od odredbi iz 1754. g. još su na hrvatskom one za Bunić i Korenicu, te možda za Čanak (nedostaje zaglavlje).

čitati i njemački i talijanski. Općenito govoreći, bogatije obitelji (plemići) imaju više knjiga i, očekivano, više stranih knjiga.

3. Odnos prema knjigama

I na kraju, sine moj, znaj da je neizmjerno mnogo truda potrebno da se napiše knjiga i da mnogo učenje umara tijelo. (Prop 12, 12)

Kao što je dobro poznato, potpuno se razlikuje posjedovanje knjige i uporaba knjige. Zato je zanimljivo nadodati i par primjera odnosa prema knjigama, kako su se izjašnjavali svećenici u Senjskom kaptolu. Među njima postoje trojica koji iskreno izjavljuju:

- "Nemam nijednu knjigu." (Petar Radočaj; Martin Tintor; Juraj Jurinić, BAS I 47; Š. DEMO, *Kanonske vizitacije*, 193., 221., 225).

Biskup Čolić propisuje i obavezne sastanke, tzv. konferencije, na kojima se raspravlja o raznim moralnim slučajevima (kao oblik poučavanja moralne teologije[45]) barem jednom tjedno, i to prema primjerima iz teoloških knjiga koje preporučuje (npr.):

- "Velepoštovani župnik tako će raspravljati o moralnim slučajevima prema redu Reiffenstülla ili Busembauma ili Laymanna, da se nikad nijednog tjedna ne zanemari da to bude izvršeno barem jednom ili dvaput." (Lukovdol, 8, BAS I 49, p. 54.).

Lako je zamisliti da je takva rasprava mogla biti problem onima koji nemaju propisane knjige. Dapače, biskup čak propisuje i kaznu (gubitak beneficija)[46] za one koji se ne spremaju za te rasprave (drukčije rečeno, sjediti šutke u zadnjoj klupi nije se moglo). S druge strane, postoje i oni koji se unatoč oskudici ipak trude napredovati:

- "Nemam *Tridentski sabor*, *Bibliju*, *Rimski obrednik*, niti *Rimski Katekizam*. ... Imam moralista Busembauma, Hertziga, Lohnera, Segnerijeve *Upute za svećenika*, asketa Tomu Kempisa, Chappuisa, Nepveua itd. ... Kad stignem, čitam Lohnera i bavim se pisanjem." (Juraj Devčić, BAS I 47; Š. DEMO, *Kanonske vizitacije*, 235., 237.).

kao i oni koji to odrađuju kao nužnu obavezu:

- "Nemam *Rimski obrednik*, *Tridentski sabor*, *Rimski Katekizam* niti *Bibliju*. Imam Busembauma, *Upute za ispovjednike*, asketu Tomu Kempisa ... Bavim se uvezivanjem knjiga, a povremeno ih i čitam." (Juraj Korać, BAS I 47; *Isto*, 223, istaknula M. M.).

---

[45] Takve je mjesečne sastanke, na kojima bi se na raspravu sastali svećenici iz pet do deset župa, još u 17. stoljeću poticao Sv. Vinko Paulski, kao oblik neprekinutog obrazovanja. Njihov je raspored bio poznat godinu dana unaprijed da bi se sudionici mogli pripremiti (v. R. BIRELEY, *o. c.*, 142.).

[46] V. gore odredbu za Grižane (6, BAS I 50, p. 110.).

4. Zaključak

Ideja ovog rada bila je protumačiti i dodatnim informacijama dopuniti podatke koji se skrivaju u bogatoj građi kanonskih vizitacija. Najviše je posla bilo na identificiranju u izvorniku vrlo sumarno spomenutih autora i djela koje senjski biskup preporučuje svojim svećenicima, ili koje svećenici te biskupije posjeduju. Također se ovdje pokazuje koliko je u Senjsko-modruškoj biskupiji djelovanje upravo jednog čovjeka, biskupa Jurja Vuka Čolića[47], moglo pridonijeti prosvjećenju i napretku jednog od najsiromašnijih i najopustošenijih krajeva Hrvatske. Preporučivanjem suvremenih, stranih i popularnih knjiga Čolić pokazuje da ljudski duh ne poznaje granice zemalja i materijalna ograničenja. Duhovna obnova, koja je nakon Tridentskoga koncila počela u Europi, u 18. stoljeću dopire i do napaćenih hrvatskih krajeva. Svećenici koji se žale da katkad nemaju dovoljno ni za jelo, ipak uspijevaju čitati stranu literaturu, moderna djela, popularna i u ostatku Europe, uključujući se tako u opća strujanja koja kroz obrazovanje vode izlasku iz mraka krivovjerja (reformacija) i praznovjerja te učvršćivanju u vjeri. Stoga je važno pokazati i broj knjiga hrvatskih autora, koji pokazuju da se nisu samo prevodile tuđe ideje, već da se stvaralo i vlastito bogatstvo.

[47] Takvi se primjeri djelovanja jednog čovjeka koje ostavlja (u pozitivnom smislu) trajne i duboke posljedice na kulturi čitavog naroda može naći više u raznim mjestima i raznim vremenima (biskupi Juraj Branjug, Franjo Thauszy i Maksimilijan Vrhovac u Zagrebu, Ivan Antun Benzoni, Čolićev prethodnik, u Senju, Vicko Zmajević u Zadru, Stjepan Cosmi u Splitu i sl.). Usp. F. E. HOŠKO i S. KOVAČIĆ, *o. c.*, *passim*.

PRILOZI

Neobjavljeni tekstovi rabljeni, ali necitirani u radu

1. Knjige u kanonskim vizitacijama biskupa Čolića

- Neka se sjeti i svakidašnjeg kratkog razmatranja bilo prema *Mani* oca Segnerija, bilo prema ocu Craissetu[48], bilo Cattaneu, bilo prema knjizi duhovnih vježbi, ili barem [prema knjizi] *Posljednjih* [*stvari čovjeka*][49], kako bi ubuduće bio ustrajan u svojoj dužnosti i u brizi za ovaj narod, kao i za spas svoje duše, na veću zaslugu i plaću kod BOGA i ljudi. (Sv. Juraj, 8, BAS I 49, p. 32.)
- Obojica će uz dnevno razmatranje od barem sedam minuta, ili iz p. Crasseta, ili Nepveua, ili *Mane* p. Segnerija, ili Tome Kempenskog, ili Cattanea, ili drugih asketika, ili o posljednjim stvarima čovjeka itd. svoju ispovijed obaviti kod stalnog ispovjednika jedanput u tjednu, s konferencijom o moralnim slučajevima. (Ogulin, 17, BAS I 49, p. 56.)
- Od knjiga imam Bonacinin *Kompendij*, Busembauma i propovjednika Stephana, živote svetaca i Senneya[50]. (Mihovil Božičević, kapelan u Oštarijama, BAS I 46, p. 5.)
- Svake nedjelje i blagdana, osim molitvi i ostalog propisanog osmom odlukom prijašnje vizitacije, objašnjavat će [župnik] jednom po članak vjere iz Vjerovanja, drugi put, kad je to završeno, po neki propis Dekaloga ili Crkve, prema Turlotu, ili *Srži kateheze*, ili *Vrtu pastira*, obavivši Anđeosko pozdravljenje na zvuk zvona, nakon mise, koju treba ustanoviti prema željama naroda. (Brlog, 8, BAS I 49, p. 25.)
- Neka si velepoštovani župnik i kanonici nabave potrebne knjige, ako ne mogu Bibliju tj. Sveto pismo, barem naše pravilo iz *Tridentskog koncila*, *Rimski katekizam*, ili neki drugi komentar od katehista Turlota, Ardije, *Vrta pastira* Marchanta, *Srži kateheze* od oca Muliha, itd. Od moralista Laymanna, ili Reiffenstülla, Sporera, Busembauma, Lacroixa, i nekog asketika, kao *Mane* p. Segnerija, p. Lape-a[51], Crasseta, Cataneovih *Vježbi*, kojima neka se služe za svakodnevna kratka razmatranja, i pobožno zavjetovanje na zaštitu dobrih običaja i na ponašanje dostojno svećenika. (Hreljin, 6, BAS I 50, p. 106.)
- Nedostaju mi *Rimski katekizam*, *Tridentski*, Biblije. Imam Lacroixa i Busembauma, p. Muliha. (Ivan Krstitelj Randić, bakarski kanonik, BAS I 50, p. 90.)

---

[48] Vjerojatno je to Jean Crasset (v. prethodno u radu) te će grafija nadalje slijediti tu varijantu.

[49] To je djelo *Četiri posljednja čovika* Franje Glavinića (v. prethodno u radu).

[50] Moglo bi se misliti na franjevca Bernarda Sanniga koji se u 17. st. bavio filozofijom, teologijom i kanonskim pravom, a putovao je i po Hrvatskoj. Vjerojatno je to ipak samo jedan oblik pisanja imena oca Segnerija.

[51] Vjerojatno je to Phillipe Labbe (v. prethodno u radu).

- Sad sam zaposlen brigom o dvije crkve u Dragi, sv. Antuna i sv. Kristofora, te o dušama, poučavanjem dječaka, spremaju li se nedjeljama, nadalje objašnjavam Evanđelje iz knjige: *Župnik od oltara*. (Antun Pauletić, bakarski kanonik, BAS I 50, p. 92.)
- Svatko neka se savjetuje iz ovih knjiga, ako ne iz Svetog pisma, čiji bar jedan primjerak s tumačem Tirinom ne bi bio na odmet kad bi časni kaptol nabavio: iz *Tridentskog koncila*, *Rimskog katekizma*, nekog znamenitog moralista kao Laymanna, Reiffenstülla, Lacroixa, Busembauma, od katehetičkih propovjednika: *Poučenog kršćanina* p. Segnerija, Clausa, Turlota, *Srži kateheze*, *Vrta pastira*, oca Ardije, od asketika iz knjižice *Mana* p. Segnerija, Catanea, Crasseta, Drechsela, Tome Kempenskog, ili nekog drugog na upotrebu u svakodnevnom razmatranju. (Novi, 6, BAS I 50, p. 121.)
- Kako bi se [župnik], prema propisu pripravljen na dobitak duša, brinuo oko onoga što smo propisali, neka svaki mjesec barem jednom pristupi najbližem svećeniku da bi obavio sakramentalnu ispovijed, i onda neka ponovi redom iz Busembauma jedan do dva moralna slučaja. Neka raspravlja o onima koji mu u brizi za duše padnu na pamet kao dosta teški. Razmatrat će svaki dan barem sedam minuta o posljednjim stvarima čovjeka, ili Muci Gospodinovoj, ili drugim naizmjeničnim i evanđeoskim istinama, ili će barem čitanjem knjige nekog asketika o toj građi nadomjestiti to razmatranje. Svakog će dana barem jedan sat čitati moraliste ili Busembauma itd. i na vrijeme se pripremiti za katehezu koju treba propisno poučavati, prema prethodnoj odluci. I neka se ne bi ili propuštalo obavljanje Brevijara, kao što se to dosta često vrlo nemarno činilo, ili se obavljalo tada, kada je trebalo priskočiti u pomoć bolesniku, ili izvršavati koje druge župne službene poslove. Navečer će recitirati jutarnju i hvale za sljedeći dan, odmah ujutro prvu i pripremu za svetu misu. Nju će pokušati slaviti svaki dan, čak i u dane svetkovina, pravovremeno, i to pod kaznom uklanjanja s posla koja će nastupiti samim činom, samo u crkvi: neka se to nikada ne bi usudio čitati u svome domu, ili u bilo kojem drugom. (Saborsko, 6, BAS I 49, p. 47.)
- Kako bi bio primjerenije opremljen knjigama, neka si nabavi kao moralist / sic/ tridentski koncil: jednog ili dva moralista, Reiffenstülla ili Laymanna i *Rimski katekizam* s rimskim obrednikom, te još jednog katehista, kao [što je] gore [rečeno]. Za razmatranje tu su *Mana* p. Segnerija, Crasset, ili *Put u nebo*, ili druge knjige, koje propisuju i dijele za svaki dan kratka učinkovita razmatranja za pobuđivanje kršćanskih običaja i vođenje svećeničkog života. (Saborsko, 7, BAS I 49, p. 47-48.)
- Svake subote, ili ako tih dana postoje zapreke, sljedeći ponedjeljak, velepoštovani će župnik, ili čak ponekad netko drugi od velepoštovanih kanonika, sa časnim kaptolom barem jedan sat u sakristiji raspravljati o nekom slučaju

u moralnom učenju prema redu bilo Busembauma, bilo Reiffenstülla, bilo Laymanna, itd. (Grobnik, 10, BAS I 50, p. 71.)

- Budući da je svakom svećeniku, osobito upravitelju crkve, potrebno da bude opremljen Biblijom, *Tridentskim koncilom*, *Rimskim katekizmom*, pojedinim znamenitim katehistima kao što su Turlot, *Srž kateheze*, ili Mercantije[52], ili Ardia; moralistima kao što su Laymann, Reiffenstüll, Lacroix i komentarima kanona Pichlera, Schmalzgrübera, Engela; asketicima za svakodnevno kratko razmatranje poput *Mane* p. Segnerija ili Crasseta itd.; a za duhovno štivo p. Drechselom, stoga će si velepoštovani župnik nabaviti autore te vrste kako bi u svom domu ustanovio svećeničku knjižnicu. (Slunj, 9, BAS I 49, p. 46.)
- Radosno smo čuli da se naviještanje Božje riječi pohvalno zbiva svake nedjelje naizmjence od strane časnog kaptola: potičući da taj dosta sveti posao bude željno iščekivan u narodu, neka [kaptol] korisno slijedi katehetsko učenje, bilo iz Turlota, bilo Ardije, bilo *Srži kateheze*, bilo Marchanta iz *Vrta pastira*, osobito iz *Rimskog katekizma*, pa će zadobiti vječne plaće od Gospodina. (Bakar, 2, BAS I 50, p. 101.)

---

2. Izvještaj za župu Smiljan iz Čolićeve kanonske vizitacije 1753./54. g. (BAS I 53, p. 5.-7.).

Popis prihoda župe Smiljan

Prema pravilu, tj. točkama koje su odaslane okružnicama od strane Njegove Ekscelencije presvijetlog i prečasnog gospodina biskupa, neka bude i odgovor:

Na prvo: Župa se zove Smiljane, čija je matična crkva pod naslovom Blažene Marije Djevice od Brda Karmela, u Krbavskoj dijecezi, a podignuta je pred otprilike šezdeset godina.

Na drugo: Pravo patronata i kolacije na nju ima Njegova Ekscelencija, presvijetli i prečasni gospodin biskup.

Na treće: Njena je izgradnja oko dvadeset godina bila drvena, a sad, već kroz oko četrdeset godina, postoji obzidana, a zid su joj izgradili sami župljani. Opet joj je silno potreban novi popravak, a nadalje nije opskrbljena nikakvim dobrima, niti prikladnim namještajem ni uresima, tako da je ostala bez svih bočnih oltara, drugog zvona, drugog kaleža, prikladnih albi i paramenata, dobrih posuda kako bi se sačuvali sakramenti, superpeliceja i mnogo drugoga.

[52] Radi se o Jakovu Marchantu, autoru djela *Vrt pastira*. Inače se slijedi uobičajena grafija njegova imena.

Na četvrto: Ova Crkva nema nikakve prihode iz kaptola, kripti, udaranja zvona; no ipak ima nešto zemljišta poklonjenog od naroda, što zajedno s ukupnom milostinjom iz torbe [tj. elemozinom] godišnje doseže otprilike devet forinti.

Na peto: Župni je dvor drven i dosta malen, što je župnom stanovanju vrlo neprikladno.

Na šesto: Župni prihodi iz zemljišta, tj. oranica, tj. sjenokoša, livada, travnjaka i drveća, nisu nikakvi. Naime, kao prvo, imam dosta malo zemljišta, a ona koja imam tako su loša da se ondje ne može uzgajati nikakvo drveće. Naime, iz tog zemljišta svake šeste ili sedme godine, uz trošak i trud veći od prihoda, dobijem nekakav plod. A na sjenokošama, kad se zbroji što se treba zbrojiti, koseći i prodajući sijeno jedva ne potrošim više nego što odatle dobijem. Stoga oko svega toga ne bih nikad ulagao nimalo truda da u čitavom ovom kraju na neki način mogu kupiti ono što je potrebno da se prehrane konji. A polja koja bi mi obrađivali župljani sami, nemam nikakvih. Dohodci od desetina iznose mi u žitu godišnje: trideset pet metreta pšenice, ništa raži, sto dvadeset i četiri metrete prosa, ništa od ječma, mohara, turske pšenice [tj. kukuruza], otprilike sedamdeset šest metreta zobi, od povrća koje bi došlo besplatno od bilo kuda ništa. Povrh toga imam godišnje otprilike trideset dvije mjere maslaca, pedeset janješca, a dvogodišnje janjadi četrnaest, osamdeset libri vune; otprilike devedeset libri sira. Nikakvo me drvo za ognjište ne zapada bez naknade jer nemam vlastitu šumu, no ipak to mogu imati za gotove novce (premda uz nemalu poteškoću) od samih župljana i od njihovog zemljišnog gospodara. Slame nemam ništa, osim onoga što potrošim za nju; vina nemam gotovo ništa. Imao sam tri košnice pčela, od kojih su mi dvije ukradene i tako mi je zalaganje za njih bilo mnogo više na smetnju, nego na korist. Od peradi i lana ne dobivam ništa bez naknade, a ono što nabavim suhog mesa i pečenog kruha, to bih sve mogao pustiti za dva marijaša; a to primam kao svoje prihode općenito, ne iz desetine prihoda, tj. kao plod župljana, već redom od svake kuće. Trebao bih od gotovo svake kuće primiti jednu metretu pšenice i drugu prosa, jedan sir napravljen od mlijeka skupljenog u čitavom jednom danu, pola mjere maslaca, vunu od jedne ovce i janješce od onog tko ima manje od sto životinja, a od onog tko ima više od sto dvogodišnje janje, no od svega toga, zbog bijednog siromaštva, a jednako i zbog zlobe nekih župljana, jedva primim niti čitavu polovinu.

Na sedmo: Od štole za krštenje mi pripada, ne uvijek, već ponekad, jedan pečeni kruh. Od vjenčanja, kad djevojka ostaje u župi, jedan marijaš i marama, koja može vrijediti jedva jedan groš, a kad se zaručnica vodi izvan župe, dobivam četiri marijaša. Od uvoda porodilje ne dobivam ništa, od sahrane starijih četiri marijaša, a od sahrane mladih trebao bih dobiti jedan, ali ni to ne dobivam uvijek, dapače, vrlo rijetko. Za spomene, službe za preminule i svakojake druge molitve ne dobivam ništa. Za blagoslov janješca, mesa, pogača, jaja itd. primam toliko,

da moja štola ukupno s onom za krštenje, vjenčanje, pogreb, i sve ostalo, dosiže najviše petnaest forinti.

Na osmo: Nemam nikakvih založenih svetih misa, štoviše imam ovu poljsku, koju trebam slaviti za narod, to jest župljane, po načelu plaćanja ovog prihoda na blagdan (inače bez naknade). Imam pričuvu od pedeset dvije forinte i nešto krajcara, a iz dijela pričuve (koju sam ove godine prvi put zadobio) otpada prinos samo za kapelana. Meni se godišnje od zemljišnog gospodara, bilo pod naslovom zaklade, bilo slobodno, ništa ne isplaćuje i nemam nikakvih godišnjih ručkova bez naknade, a njih sam primoran davati bez naknade vrlo brojnim gostima koji nalete, i zbog ugleda i iz ljubavi, i to što toplije. Nemam nikakvih vlastitih mlinova, a niti pašnjaka, koji bi mi što donosili, nikakvih; dapače, da su ovi najgore kvalitete, svjedoče moja tri konja koji su pasući unutar dvadeset dana krepali. A što bi ovdje netko drugi potrošio, da se služi drugim pašnjacima, nepoznato je, naime upravo je nečuveno prodati, ili ovdje kupiti pašnjake.

Na deveto: Za sada nemam nikakvu filijalnu crkvu.

Da je čitav ovaj odgovor prema pruženim točkama i popisu župe Smiljan pravi, pravedan i istinit, potvrđujem dotaknuvši svećeničko srce i utvrdivši ga svojim uobičajenim pečatom potpisujem vlastitom rukom.

©Pečat *I[van] D[ominik] de Vukasović*

smiljanski župnik, vlastitom rukom

Smiljan: 17. kolovoza 1753.

Ad maiorem Dei gloriam, part I: Religious books among priests in the Diocese of Senj around the middle of 18th century

Maja Matasović
Croatian Institute of History
Opatička 10
Zagreb
Republic of Croatia

The mid-eighteenth-century canonical visitations by Juraj Vuk Čolić, the Bishop of Senj, contain interesting information on the religious education of priests active in his diocese. In this paper I focus on the books recommended by the bishop to be read among his priests and the books that the priests reported to possess. I also try to identify the described books and their authors. Because the Diocese of Senj suffered poverty, occupation of its territory by the Turks and finally recovery from the consequences of war, it is interesting to see that these books are both modern and international. Most of them were authored by Jesuits (hence the title, which is the motto of the order) and were written in the hundred years preceding the bishop's visitations, from the mid-seventeenth to the mid-eighteenth century. Significantly, a number of books were written by Croatian authors, who not only translated popular European publications, but also created their own. All this shows that the spirit of the spiritual growth, which spread all over Europe after and according to the demands of the Council of Trent, also reached one of the poorest and most remote areas in Croatia, thanks to the efforts of the bishop Čolić, as well as his predecessors (especially Ivan Antun Benzoni).

Key words: Diocese of Senj, Roman Catholic Church, religious education, religious books